

RECENZJE / REVIEWS**Ks. WOJCIECH GUZEWICZ****RECENZJA PRACY DOKTORSKIEJ
MGR. PIOTRA NOWAKA PT. *DUCHOWIEŃSTWO
W ARCHIDIECEZJI POZNAŃSKIEJ
W LATACH 1918–1939*, POZNAŃ 2015, SS. 394**

Po II Watykańskim Soborze Powszechnym – w związku z narastającym kryzysem powołań kapłańskich, identyczności i funkcji kapłana – stały się modne studia naukowe nad kapłaństwem, zwłaszcza w Kościele katolickim. Podają one różne recepty na przezwycięzenie narastającego przez wiele lat kryzysu. W Polsce również ukazało się sporo różnych studiów w tym zakresie, ale podobnie jak na Zachodzie sięgają one do najbliższego kontekstu dziejowego, a więc do doktryny Soboru Watykańskiego II i wypowiedzi ostatnich papieży, zwłaszcza Pawła VI, Jana Pawła II i Benedykta XVI, jakby nie zauważono w Polsce wielkiego dorobku w tym zakresie szkoły lubelskiej (zapoczątkowanej przez ks. prof. Zygmunta Zielińskiego) czy szkoły poznańskiej (ks. prof. Leszka Wilczyńskiego). To pod ich kierunkiem i na ich seminariach naukowych powstało wiele rozpraw magisterskich i doktorskich poświęconych tematyce kapłańskiej. Badania te sięgają przynajmniej w stuletnią przeszłość i obejmują wszystkie dzielnice Polski, całą Polskę, były zabór austriacki, pruski i rosyjski. Studia te, sięgające w odległą przeszłość i prowadzone ku teraźniejszości, pozwalają lepiej ująć tożsamość kapłańską w stylu życia, duszpasterstwa i wszechstronnej działalności oraz identyczność osobową kapłana.

Z dysertacją doktorską p. Piotra Nowaka pt. *Duchowieństwo w archidiecezji poznańskiej w latach 1918–1939* przybyła nowa rozprawa naukowa na omawiany temat. Temat rozprawy jest sprecyzowany jasno, a problematyka jej obejmuje duchowieństwo wszelkich stopni wspomnianej diecezji. Zakres czasowy rozprawy stanowią daty zakończenia I i rozpoczęcia II wojny światowej.

Kwerenda archiwalna przeprowadzona przez Autora jest imponująca. Niezwykle cenna była ona w Archiwum Akt Nowych w Warszawie w zespołach Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego oraz Prezydium Rady Ministrów (łącznie skorzystano z 22 pozycji archiwalnych). Archiwa Państwowe w Poznaniu i Lesznie, a także Uniwersytetu Warszawskiego, Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu, Szkoły Podstawowej nr 2 we Wronkach oraz Archiwum Prywatne Autora (razem 38 pozycji) przyniosły bogactwo materiałów personalnych tak

do działalności pastoralnej, społecznej, kulturalnej, jak i politycznej księży. Bez tej kwerendy problematyka rozprawy byłaby o wiele uboższa.

Autor przeprowadził kwerendę również w archiwach kościelnych. Archiwum Prymasa Polski w Gnieźnie przyniosło nowe materiały do dziejów seminarium duchownego, synodu plenarnego i diecezjalnego, organizacji kościelnych oraz życia i działalności niektórych duchownych, w tym kardynałów Dalbora i Hlonda (łącznie wykorzystano 37 pozycji archiwalnych). Kwerenda w Archiwum Instytutu Studiów Kościelnych Lubranscianum w Poznaniu pozwoliła ubogacić materiały na temat kapituły kolegiackiej w Poznaniu oraz duchowieństwa archidiecezji poznańskiej w okresie okupacji niemieckiej (1939–1945). Kolejne cztery archiwa lokalne (Parafii św. Katarzyny we Wronkach, Kościoła i Hospicjum św. Stanisława w Rzymie, filipinów w Gostyniu oraz Biblioteki Wydziału Teologicznego UAM w Poznaniu) przyniosły egzemplifikacje działalności duszpasterskiej, społecznej i politycznej kapłanów archidiecezji poznańskiej. Archiwum Archidiecezjalne w Poznaniu okazało się podstawowym – tu są teki personalne księży, akta i dokumenty organizacji katolickich, szkolnictwa i nauczania, struktur archidiecezjalnych oraz korespondencji z rządem, organizacjami pozarządowymi itd.

Źródła drukowane Autor podzielił na dzienniki urzędowe, roczniki i sprawozdania, czasopisma i inne źródła drukowane. Jest to ciekawy podział źródeł drukowanych, ale nie do końca chyba przemyślany. Według bowiem normatywnej definicji dziennik to „ogólnoinformacyjny druk periodyczny lub przekaz za pomocą dźwięku oraz dźwięku i obrazu, ukazujący się częściej niż raz w tygodniu”, z kolei czasopismo to „druk periodyczny ukazujący się nie częściej niż raz w tygodniu, a nie rzadziej niż raz w roku” (ustawa o prawie prasowym). Jedno i drugie stanowi część prasy. Nie sposób zrozumieć zatem, co zadecydowało o umieszczeniu np. czasopisma pt. „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” w dziale dzienniki urzędowe, roczniki i sprawozdania (sama nazwa wskazuje, że nie ma nic wspólnego ani z dziennikami, ani rocznikami, ani tym bardziej ze sprawozdaniami), a np. pismo „Roczniki Historyczne” w jednostce „czasopisma” (skoro Autor wyodrębnił z czasopism roczniki). Wskazane byłoby też, mając na względzie potencjalnych czytelników opracowania, dokonanie technicznego zabiegu wstawiania przypisów w obrębie rozdziałów, a nie w sposób ciągły w całej pracy. I jeszcze jedna uwaga z zakresu bibliografii – dokumenty papieskie należy cytować z urzędowego wydawnictwa Acta Apostolicae Sedis.

Zestaw literatury pomocniczej przedmiotu obejmuje 155 pozycji; niektóre z nich należało przenieść do źródeł (np. *Bibliografia historii Wielkopolski czy „Miesięcznik Katechetyczny i Wychowawczy” 1911–1939. Bibliografia zawartości*). Przyjmuje się też, iż biografie należą raczej do opracowań. Szeroka kwerenda archiwalna i stosunkowo liczny zestaw literatury pomocniczej upoważniają do podkreślenia rzetelności warsztatu naukowego p. Piotra Nowaka.

Konstrukcja metodyczna rozprawy jest rzeczowa i logiczna, obejmuje pięć rozdziałów: *Terytorium, demografia i ustrój archidiecezji* (rozdział I), *Duchowieństwo jako grupa społeczna* (rozdział II), *Formacja intelektualna i ascetyczna* (rozdział III), *Posługa duszpasterska* (rozdział IV) oraz *Aktywność społeczna*

(rozdział V). Do planu rozprawy weszły nadto wstęp, zakończenie, wykazy, bibliografia rozprawy oraz aneksy. Tak rozpracowany temat obejmuje wszystkie problemy, jakie mogą z niego wynikać.

Niemniej jednak uważna lektura dysertacji ujawnia konieczność drobnych korekt i niesie postulat jaśniejszego sformułowania niektórych problemów, większej staranności redakcyjnej i kompozycyjnej.

Autor stawia kilka razy tezę (np. s. 54–55 i 187), iż Arcybiskupie Seminarium Duchowne w Poznaniu powstało na mocy dekretu bp. Adama Konarskiego z 26 października 1564 r., „co czyni je najstarszą tego typu uczelnią na ziemiach polskich”. Tymczasem jest to kwestia dość sporna. Historycy i kanoniści spierają się do dziś, które seminarium jest najstarsze i jaka jest kolejność powstawania poszczególnych seminariów diecezjalnych. Chronologia ta uzależniona jest przede wszystkim od tego, jakie przyjmujemy kryteria powstawania i w jaki sposób będziemy rozumieć ówczesne seminaria: czy w duchu pierwszej części statutu synodu prowincjonalnego warszawskiego z 1561 r., czy w duchu dekretu Tridentinum. Wydaje się, że najwłaściwszym kryterium – jak to zauważa zmarły przed kilkunastu laty ks. prof. Stanisław Librowski – będzie kryterium fundacji, erekcji i otwarcia seminarium w duchu Soboru Trydenckiego. Przyjęcie takiego kryterium pozwoli na podanie jednolitej chronologii powstania i uruchomienia seminariów diecezjalnych w Polsce. Mając to na uwadze, należy powiedzieć, że pierwszym seminarium duchownym powstałym w Polsce jako efekt i rezultat soborowego dekretu o seminariach było seminarium wrocławskie. Drugim uruchomionym seminarium na terytorium obecnej Polski, a erygowanym jako pierwsze, było seminarium warmińskie. Faktycznie było ono pierwszym powołanym w państwie polskim, gdyż zostało ono erygowane za zgodą kapituły przez kardynała Stanisława Hozjusza – wielkiego zwolennika reformy trydenckiej – 21 sierpnia 1565 r. przy kolegium jezuickim w Braniewie. Akt ten wyprzedzał o dwa miesiące datę założenia seminarium we Wrocławiu, jednakże na skutek trudności z jego uruchomieniem zaczęło funkcjonować dopiero w dwa lata później, a mianowicie od 25 listopada 1567 r. Z kolei seminarium w Poznaniu można byłoby uznać za najstarsze w Polsce, gdyby brano pod uwagę tylko pierwszą część wspomnianego już statutu synodu warszawskiego z 1561 r., pragnącego tworzenia seminariów duchownych przez przeprowadzanie reformy dotychczasowych szkół kościelnych. Wtedy to wezwano imiennie biskupa poznańskiego i kapitułę katedralną do odnowy Akademii Lubrańskiego. W następstwie tego 26 października 1564 r. na synodzie diecezjalnym biskup Adam Konarski przystąpił do reformy tejże uczelni, podejmując jednocześnie wysiłki zmierzające do tego, aby odnowiona Akademia pełniła funkcje seminarium diecezjalnego. Projekt ten został jednak szybko porzucony przez biskupa Konarskiego oraz kapitułę i postanowiono, biorąc pod uwagę drugą część statutu synodu warszawskiego, założyć właściwe seminarium. Biskup, idąc za przykładem kardynała Hozjusza, postanowił powierzyć swoje seminarium jezuitom. Otwarcie pod ich zarządem seminarium diecezjalnego nastąpiło dopiero w roku 1576, już po śmierci biskupa Konarskiego.

Na s. 72–73 Autor wymienia kapłanów, którzy inkardynowali się lub przebywali w archidiecezji poznańskiej w okresie międzywojennym. Wśród nich przedstawia ks. Wiktora Gagowskiego z diecezji łomżyńskiej. Tymczasem ksiądz ten nie figuruje w żadnym spisie duchowieństwa łomżyńskiego w okresie międzywojennym. Nie było takiego nazwiska także wśród kapłanów diecezji łomżyńskiej przed tym okresem ani też bezpośrednio po nim. Nieco dalej (s. 123) Autor podaje, iż w 1927 r. ks. Norbert Szwab zastąpił bp. Stanisława Łukomskiego w deputacji dla zarządu dóbr seminaryjnych. Tymczasem bp Łukomski od co najmniej roku nie przebywał już w archidiecezji poznańskiej (nie mógł zatem piastować tego urzędu do 1927 r.), był bowiem rządcą diecezji łomżyńskiej. I może jeszcze jedna uwaga. Jak rozumieć zdanie z s. 69: „W praktyce system przydzielania kapłanów według pochodzenia odpowiadał także wielkości archidiecezji, dlatego 3/5 neoprezbiterów posyłano do poznańskiej, a 2/3 do gnieźnieńskiej”?

W pewnych fragmentach te same detale (fakty, ludzie, opinie, daty) pojawiają się parokrotnie, np. informacje, iż w 1927 r. kard. Hlond zlikwidował Ordynariat Arcybiskupi, przemianował konsystorzę na kurie arcybiskupie oraz że powołał dla spraw niezwiązanych z wewnętrznym zarządem archidiecezji Przyboczną Kancelarię Prymasa Polski, znajdującą się na s. 52 i 177. Kwestia reorganizacji struktur administracyjnych archidiecezji poznańskiej powtórzona została na s. 44, 58 i 67. O liczbie duchowieństwa inkardynowanego do archidiecezji poznańskiej Autor pisze na s. 65 i 79.

Wszystko to wszakże – jako propozycje szczegółowe i dyskusyjne zarazem – w niczym nie umniejsza walorów naukowych i poznawczych rozprawy. Przeciwnie – ma w intencji Autora uruchomić dyskusję i zmobilizować nowych badaczy do dalszej pracy nad duchowieństwem archidiecezji poznańskiej w II Rzeczypospolitej.

W podsumowaniu należy stwierdzić, że Autor wziął na swój warsztat naukowy problem ważny, bardzo aktualny i dotąd mało przepracowany. Dzięki wieloaspektowej kwerendzie archiwalnej i wykorzystaniu licznych źródeł oraz opracowań drukowanych dał dobrą monografię duchowieństwa archidiecezji poznańskiej. Poprzez liczne tabele, mapy i dane statystyczne, a także zastosowanie metody porównawczej przedstawił rzetelny obraz tego duchowieństwa. Uwagi, postulaty i korekty zaznaczone w recenzji należy wykorzystać przed drukiem rozprawy (konieczne jest także przed opublikowaniem pracy dokonanie korekty językowej). Stwierdzam zatem, iż rozprawa mgr. Piotra Nowaka pt. *Duchowieństwo w archidiecezji poznańskiej w latach 1918–1939* spełnia wymogi prawa państwowego oraz kościelnego i uzupełnia naszą wiedzę w zakresie badań naukowych nad duchowieństwem polskim w okresie II Rzeczypospolitej.